Т.Л. **Мостенська**, д-р екон. наук, проф.

ФОРМУВАННЯ ПОПИТУ ТА ПРОПОЗИЦІЇ НА РИНКУ МОЛОКА І МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ УКРАЇНИ

Розглянуто проблеми формування попиту та пропозиції на ринку молочних продуктів, визначено основні чинники впливу на формування попиту та пропозиції, визначено тенденції формування цін на молоко і молочні продукти.

Ключові слова: ринок молочних продуктів, молоко-сировина, молочні продукти, молочна промисловість, попит на молочні продукти, пропозиція молочних продуктів.

The problems of supply and demand in the dairy market, the main factors of influence on the formation of supply and demand determined price trends for milk and dairy products.

Key words: dairy market, milk, raw milk, dairy industry, the demand for dairy products, dairy products offer.

Купівельна спроможність населення впливає не лише на обсяги споживання, але й на розподіл коштів при здійсненні покупок, на структуру споживання, визначає рівень попиту на товару, формує ринкові пріоритети. Купівельна спроможність визначає пропозицію на ринку, у тому числі і продуктів споживання. Чим бідніша країна, тим більше коштів домогосподарства витрачають на придбання харчових продуктів.

У пересічного українця витрати на харчові продукти складають майже 53% сукупних витрат [1]. Цей показник, який поступово скорочувався, знов почав зростати, починаючи з 2009 року, і за 9 місяців 2010 року сягнув рівня 2006 року (табл.1). При цьому у домогосподарств, у яких рівень середньодушових доходів нижче прожиткового мінімуму, витрати на харчові продукти та безалкогольні напої складають 61,7% сукупних витрат.

Таблиця 1. Сукупні витрати домогосподарств та їх структура

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.											
426,5	541,3	607,0	658,3	736,8	903,5	1229,4	1442,8	1722,0	2590,4	2754,1	3013,0
Структура сукупних витрат домогосподарств, відсотків											
у тому числі: споживчі сукупні витрати											
96,6	93,3	93,7	92,8	93,3	92,6	91,1	90,5	90,0	86,2	87,8	90,0
продукти харчування та безалкогольні напої											
65,2	64,9	62,6	59,1	58,6	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9	50,0	53,2
алкогольні напої, тютюнові вироби											
2,9	3,0	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2	3,2	3,3
непродовольчі товари та послуги											
28,5	25,4	28,3	31,1	31,9	32,3	31,6	34,7	36,0	35,1	34,6	33,0

Складено за [1]

Витрати українців на базові товари перевищують 70-75% сукупних витрат, що є свідченням бідності населення. Саме частка товарів, яка, не відноситься до базових,

визначає реальне багатство народу. У економічно розвинутих країнах у витратах населення частка витрат на базові товари значно менше 50%.

Основною причиною зміни питомої ваги витрат на харчування у сукупних витратах населення стало відставання темпів росту реальної заробітної плати від темпів зростання цін на харчові продукти. Індекси цін на харчові продукти та безалкогольні напої протягом 10 річного періоду, що досліджується, випереджали індекс споживчих цін. Винятком були лише 2002, 2006 та 2009 роки (рис.1) [1,2].

Рис.1. Індекси споживчих цін на товари та послуги, грудень до грудня попереднього року; відсотків

На фоні стрімкого зростання цін відбулись зміни в уподобаннях споживачів. Вони стали споживати менше харчових продуктів, що мають кращі споживчі властивості, але й вищу ціну.

Зменшено споживання по всіх продуктах харчування, за винятком, овочів та баштанних (табл. 2). Оскільки доходи населення не зростали, вартість споживчого кошика підвищилась лише на 10-15%, в той же час якість самого кошика суттєво погіршилась.

Протягом останнього року найвищі темпи приросту продемонстрували картопля (+54,5%), сир (+25,3%), масло вершкове (+23,5), алкогольні напої та тютюн (+22,7%), овочі (+12,3%).

Традиційно молоко і молочні продукти в раціоні харчування населення України займають досить високу питому вагу. Але, якщо до 2008 року включно, спостерігалась тенденція до зростання споживання молока і молочних продуктів населенням України, то у 2009 та 2010 роках спостерігається скорочення споживання цього продукту до рівня – 19,2 кг на місяць, що відповідає, за нашими розрахунками, 55,6 % раціональної норми споживання.

Таблиця 2. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах у середньому за місяць, у розрахунку на одну особу

Харчові продукти	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
- м'ясо і м'ясопродукти, кг	3,7	3,3	2,8	3,3	3,9	4,0	4,4	4,7	5,1	5,1	4,8	5,1
- молоко і молочні продукти, кг	18,7	17,1	17,3	18,8	19,1	20,2	21,7	22,3	22,1	22,6	19,8	19,2
- яйця, шт.	19	18	16	17	17	18	21	19	20	20	20	20
- риба і рибопродукти, кг	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,6	1,8	1,9	1,9	2,1	1,8	1,7
- цукор, кг	2,7	3,5	3,3	3,1	3,2	3,6	3,6	3,2	3,2	3,4	3,2	3,1
- олія та інші рослинні жири, кг	1,5	1,8	2,0	2,0	2,0	1,9	1,9	1,7	1,7	1,8	1,9	1,8
- картопля, кг	10,2	10,4	11,1	10,3	9,9	10,1	9,6	8,7	8,3	8,4	8,0	7,6
- овочі та баштанні, кг	10,0	9,5	9,0	9,5	9,0	8,7	9,1	9,4	8,7	9,3	10,1	10,3
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	2,0	2,5	2,2	2,4	2,5	2,7	3,1	3,0	3,6	3,7	3,6	3,5
- хліб і хлібні продукти, кг	9,1	10,7	10,7	10,7	10,3	10,4	10,3	9,8	9,6	9,6	9,3	9,3

Складено за [1,2]

На думку ж першого віце-президента Академії аграрних наук України – Анатолія Головка, населення України забезпечено молоком та молоко продуктами лише на 51% від норми. При цьому, варто зазначити, що обсяги виробництва молока не забезпечують продуктової безпеки країни [3].

Дослідити динаміку виробництва молока і молочних продуктів та споживання молокопродукції можна за даними табл. 3.

Попит та пропозиція на ринку молока залежать від багатьох чинників. Одним із основних чинників, як для споживачів продукції, так і для її виробників виступає ціна. В умовах зниження купівельної спроможності населення саме ціна відіграє головну роль при виборі товарів, а ціна продажу товару для виробника визначає його привабливість.

Висока питома вага молока-сировини у структурі собівартості молочної продукції призводить до того, що саме ціна на сире молоко є основним ціноутворюючим чинником при визначенні цінової політики підприємств.

Чинники, що формують вартість молока-сировини, можна умовно поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивним є скорочення поголів'я молочного стада, що стало причиною зменшення кількості молока, що пропонується ринку. Так, за 20 років починаючи з 1990 року, кількість корів Україні зменшилась на 68%, що при зростанні продуктивності стада, викликало скорочення виробництва молока на 53%.

У 1990 році в Україні виробництво молока було на рівні 24,5 млн. тонн. За даними 2010 року молока виробили 11,2 млн. тонн. Якщо у 1990 році Україна входила до країн-

лідерів з виробництва молока, то у 2007 році вона займала лише 11 місце серед виробників молока у світі.

Таблиця 3. Показники, що характеризують виробництво та споживання молока і молочних продуктів в Україні за 1990-2010 р.р.

Показники	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Поголів'я корів, тис голів	8378	7531	4958	3635	3347	3096	2856	2736,5	2677
Середній річний удій молока, кг	2863	2204	2359	3487	3652	3665	3793	4049	3985
Виробництво молока, тис. тонн	24508	17274	12658	13714	13287	12262	11761	11610	11254,1
Виробництво молока на 1 особу, кг	472,3	335,3	257,4	291,1	284,0	263,6	254,3	252,4	245,3
Рівень виробництва молока і молокопродуктів на 1 особу, у %% до РНС	124,8	88,2	67,7	76,6	74,7	69,4	66,9	66,4	64,6
Споживання молока на 1 особу, кг*	373	244	199	226	235	225	213	212,2	211,1
Рівень споживання молока і молокопродуктів на 1 особу, у %% до РНС*	98,2	64,2	52,4	59,5	61,8	59,2	56,05	55,89	55,56

* Довідково раціональна норма споживання (РНС) молока і молочних продуктів складає 380 кг на рік.

Розраховано за [1,2]

Характеризуючи стан виробництва молока-сировини у 2010 році, варто зазначити, що негативні тенденції у молочному скотарстві зберігаються. Поголів'я корів в усіх категоріях господарств зменшилось в усіх регіонах, за виключенням Закарпатської області, де поголів'я зросло на 0,2 %, а у Дніпропетровській області чисельність поголів'я корів залишилося на рівні початку 2010 року. Найбільше скорочення поголів'я відбувся у Львівській, Донецькій, Черкаській, Запорізькій областях (в межах 6 %).

У сільськогосподарських підприємствах на 01.01.2011 р. відбулося скорочення поголів'я ВРХ на 6,1 % (в т.ч. корів – на 2,5 %).

Сільськогосподарські підприємства 19 регіонів зменшили поголів'я корів. Найбільшим скорочення поголів'я було у Івано-Франківській, Львівській, Закарпатській областях та Автономній Республіці Крим (на 11-10 %). Збільшення чисельності поголів'я корів відбулося у Тернопільській (на 5,9 %), Херсонській (на 3,2 %),

Полтавській (на 0,8 %.) областях. У Кіровоградській, Миколаївській та Харківській областях поголів'я залишилося на рівні 1 січня 2010 [2].

Більше 70% молока-сировини виробляється у підсобних господарствах. За даними аналітиків Союзу молочних підприємств України приватні господарства виробили у 2010 році 5,8 млн. тонн молока. Натомість, на відміну від офіційної статистики, існує точка зору, згідно з якою обсяги виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами оцінюються у 2,2 млн. тонн. Тобто дані реального виробництва по молоку-сировині відрізняються від статистичних на 3,7 млн. тонн.

Таким чином, за даними Союзу молочних підприємств, загальний фонд споживання молочних продуктів, включаючи імпорт, становить 6 млн. 840 тис. тонн або 152 кг на кожного українця [3]. Офіційна ж статистика стверджує, що споживання становить 213-215 кг/особу [1]. При тому, як зазначалось раніше, науково обґрунтована фізіологічна норма складає 380 кг.

Із загальних обсягів виробленого молока-сировини лише 35-40% спрямовувалось на переробні підприємства. Решта виробленого молока реалізовувалось товаровиробниками. Розподіл цього молока відбувався за трьома напрямами: внутрішнє споживання, випоювання худоби (поросят, телят) і продаж на базарі. Якщо керуватись наведеними даними, то третина громадян України, котра мешкає у сільській місцевості, споживає молока та молочних продуктів більше, ніж мешканці міст (дві третини населення).

Але попри визначені тенденції скорочення виробництва молока-сировини в Україні протягом періоду, що досліджується, не було жодного року, коли б для покриття потреби внутрішнього ринку молокопродуктів використовувався імпорт. Торговельне сальдо по молочній продукції в Україні вже тривалий час позитивне. Це свідчення обмеженого попиту на ринку молокопродуктів.

Основною причиною скорочення споживання молока є його ціна, яка за умов падіння купівельної спроможності населення виступає одним із основних чинників, що обмежують попит на молоко та молочну продукцію. Пропозиція в цьому разі не виступає чинником обмеження обсягів внутрішнього ринку, оскільки рівень виробництва молока на 1 особу в Україні перевищував рівень споживання протягом всього періоду, що досліджується, і у 2010 році це перевищення склало 14%.

В умовах дії ринкових законів зростання ціни повинно викликати зростання пропозиції. В Україні ж скорочення обсягів пропозиції молока на ринку відбувається попри постійне зростання цін. Так, за період 2000-2010 роки середні ціни реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами зросли майже у 5,5 разів. Якщо ж за базу порівняння взяти 1996 рік, то зростання складе 15,4 рази. Обмеження пропозиції рухає ціну за молоко все вище.

Враховуючи те, що у витратах на виробництво молочних продуктів, як уже зазначалось, найбільшу питому вагу займають витрати на сировину (залежно від виду продукції, технологій, завантаження потужностей цей показник може сягати від 45 до

65%), саме ціна молока-сировини визначає рівень цін на молочні продукти. Динаміку цін за період 1996-2010 роки можна дослідити за даними табл. 4, рис.2 [1,2].

Таблиця 4. **Середні ціни реалізації молока та молочних продуктів сільськогосподарськими підприємствами (крім малих), грн. за т**

Роки	Ціна на молоко та молочні продукти	Темпи росту до попереднього року, %	Темпи росту до 1996 року, %
1996	191,5	х	х
1997	239,5	125	125
1998	284,1	119	149
1999	360,4	127	189
2000	536,4	149	281
2001	603,7	113	316
2002	541,0	90	283
2003	696,9	129	364
2004	835,3	120	437
2005	1126,9	135	588
2006	1070,2	95	559
2007	1660,6	151	868
2008	2065,1	125	1079
2009	1888,8	92	987
2010	2938,7	156	1535

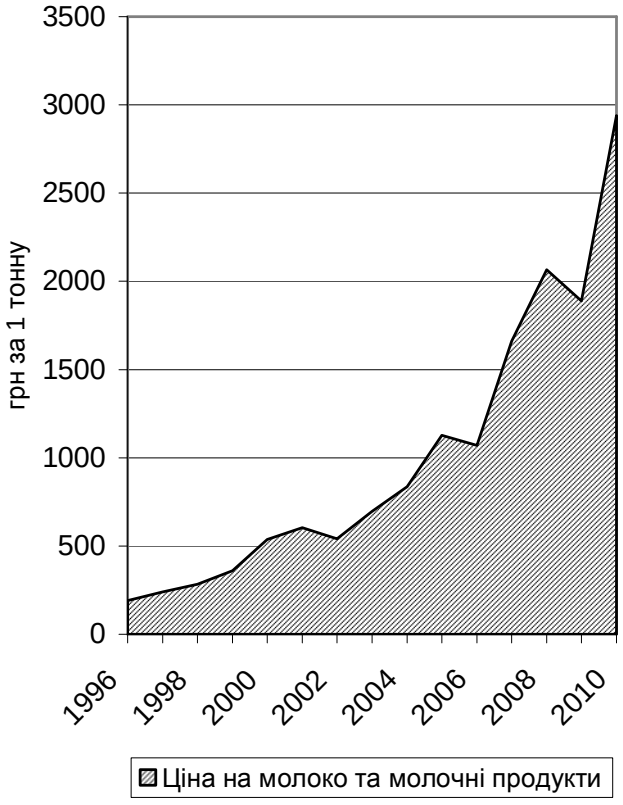

Рис.2. Ціни на молоко-сировину в Україні

Варто зазначити, що тенденції зростання цін на молоко притаманні світовому ринку молока в цілому. При стабільному зростанні попиту відбувається постійне зростання закупівельних цін, як на молоко-сировину, так і на продукцію молокопереробних підприємств. За даними Організації з економічного співробітництва і розвитку (OECD) та організації сільського господарства та продовольства (FAO) зростаючий попит на молоко призвів до збільшення цін на молоко-сировину у США на 13%, країнах ЄС у середньому більше, ніж на 19% і у Новій Зеландії більше, ніж на 29%. Такі тенденції зростання ціни сприяють зростанню пропозиції молока та молочних продуктів у світі. Середня ціна закупівлі молока у вересні 2010 р. склала в ЄС 33,05 євро за 100 літрів (за даними Reuters) [4].

Про аналогічні тенденції зростання цін свідчить Нідерландське об'єднання фермерів [5]. Порівняльні ціни 15 найбільших переробників у Північній та Центральній Європі (Німеччина, Франція, Бельгія, Нідерланди, Фінляндія та Ірландія) свідчать про те, що середні закупівельні ціни на молоко в Європі у вересні 2010 року зросли, порівняно із цінами вересня 2009 року, на 22,9% (на 6,16 євро на 100 л). і середня закупівельна ціна на молоко склала 33,05 євро за 100 літрів [5]. При цьому

характеристики молока-сировини в країнах ЄС для визначення базовою ціни більш жорсткі, ніж в Україні –масова частка жиру – 4,2%, білок – 3,4%.

Щодо України, то у жовтні 2010 року закупівельна ціна за молоко вищого ґатунку перевищила рівень європейських цін – 4,20-4,30 грн. за 1 літр, що без ПДВ складає приблизно 34 євроцента. Якщо складові закупівельної ціни за молоко перевести у базові показники, що характеризують молоко в Україні – масова частка жиру – 3,4% та білок – 3%, то вартість 1 літру молока українського товаровиробника буде вищою, ніж в країнах ЄС.

Найбільший стрибок цін у 2010 році молоко-сировина продемонструвало у вересні. Це характерно не лише для приватного сектору, але й для сільськогосподарських підприємств (табл. 5) [2].

Таблиця 5. Середні ціни реалізації молока та молочних продуктів сільськогосподарськими підприємствами (крім малих), грн. за т

Місяці року	2010	2009	2008
Січень	2952,3	1906,4	2218,4
Січень-лютий	3022,9	1905,2	2234,2
Січень-березень	3044,3	1909,5	2238,1
Січень-квітень	2960,2	1902,1	2200,9
Січень-травень	2832,7	1858,8	2131,7
Січень-червень	2745,1	1825,1	2072,9
Січень-липень	2714,7	1799,4	2040,8
Січень-серпень	2729,9	1779,0	2027,5
Січень-вересень	2798,0	1777,4	2028,5
Січень-жовтень	2857,7	1787,8	2038,9
Січень-листопад	2894,8	1814,7	2048,1
За рік	2938,7	1888,8	2065,1

Крім дії об'єктивних чинників, на думку експертів, таке зростання цін на молоко було спровоковано ще й діями чотирьох мультинаціональних молочних компаній, які займають третину українського ринку молокопродукції. Наприкінці літа 2010 року вони одночасно почали підвищувати ціну на сировину, що було викликано скороченням надоїв влітку на 30% через несприятливі погодні умови.

Навіть після того, як Антимонопольний комітет вказав цим молочним компаніям на необхідність поступового зниження цін, суттєвого здешевлення молока-сировини не відбулось, оскільки ціни на молоко в Україні мають чітко виражений сезонний характер.

Сезонні коливання цін характерні також і для Європи, але різниця між «літніми» та «зимовими» цінами в країнах ЄС складає лише 10-15 відсотків. Натомість для України цінова різниця більш суттєва, оскільки в Україні 65% молока виробляється у весняно-літній період, і лише 35% – в осінньо-зимовий (рис.3), що не може не впливати на ціну пропозиції у міжсезоння.

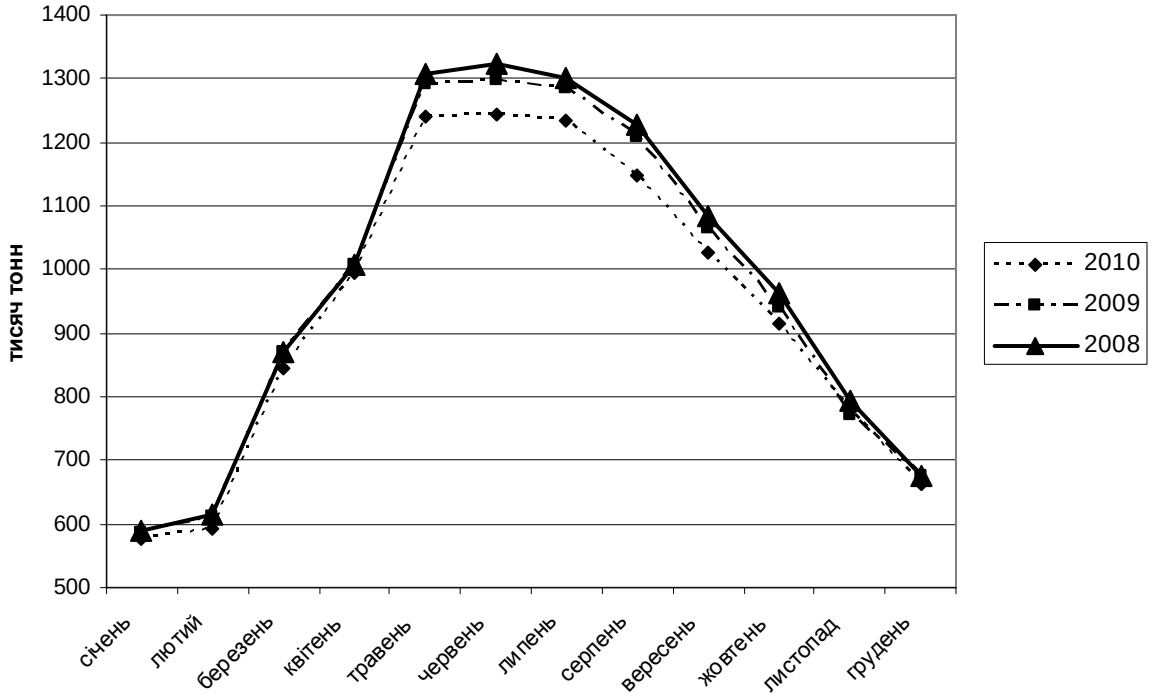

Рис.3. Сезонність виробництва молока-сировини [2]

Цінова політика українських виробників молока, попри інші рівні умови, вже робить вітчизняну молокопродукцію неконкурентоспроможною на світовому ринку. А якщо врахувати енерговитратні технології, то цінова політика вітчизняних виробників молочних продуктів не дозволяє експортувати молочні продукти за конкурентною ціною.

Крім обмеженої пропозиції та сезонності виробництва молока-сировини на стан ринку молочної продукції впливає державне регулювання.

Державна політика дотування молокопродукції повинна спрямовуватись на зростання обсягів виробництва молока. В Україні у 2011 році уряд намагався змінити принцип розподілу акумульованого ПДВ у тваринництві. Були пропозиції виплачувати дотацію на 1 голову корови, а не за здане переробним підприємствам молоко. Проте уряд прийняв рішення про виплату дотацій за реалізоване молоко. Але, на відміну від минулих років, зміни відбулись.

По-перше, між виробниками буде розподілено ПДВ на 1 млрд. грн. більше, ніж у 2010 році.

По-друге, змінена сама схема субсидіювання. До 2011 року ПДВ від експорту молочних продуктів залишався у переробників, вони спрямовували ці кошти на компенсацію виробникам молока, які здавали молоко на переробку. Такий підхід слугував мотиваційним чинником при вирішенні проблеми забезпечення підприємств сировиною, дозволяв регулювати ціни у період пікового надходження молока, був певною мірою інструментом конкурентної боротьби на ринку сировинних ресурсів. У 2011 році держава буде розпоряджатись цими коштами – виплати буде здійснювати Міністерство аграрної політики.

З цього приводу позиції експертів поділились. Прихильники вбачають в таких діях можливість суттєвої підтримки галузі з метою її розвитку та спрямування діяльності сільгоспвиробників до виробництва якісної продукції, стабілізацію ринку молока. Супротивники такого підходу акцентують увагу на тому, що такий розподіл може нести суттєвий негатив – він може бути упередженим. Крім того, виплата дотацій буде можлива лише за наявності бюджетних коштів.

В питаннях державного регулювання та підтримки товаровиробників доцільно було б скористатись досвідом Білорусі. Уряд цієї країни надає дотації сільськогосподарським виробникам на закупку техніки (холодильників, автоматичних систем доїння тощо). Такий підхід дозволив підвищити ефективність виробництва та якість молока, зняти проблему пошуку коштів на капітальні витрати.

Одним із чинників, який також впливає на стан попиту на вітчизняну молокопродукцію виступає якість молочних продуктів. Існуючі вимоги до продуктів із молока, відповідно до Закону України «Про молоко» передбачають можливість у складі молочного продукту бути у наявності молока не менше 50%. Це виступає підґрунтям до фальсифікації молочних продуктів. Хоча, за результатами контролюючих органів, навіть ці вимоги до молочних продуктів виробниками часто не дотримуються. Свідченням цього є періодичні публікації у ЗМІ інформації щодо результатів перевірок молочних продуктів на вміст молока, рослинних та тваринних жирів, стабілізаторів та ін.

Тенденції світового ринку молока будуть сприяти зростанню експорту молочної продукції з України. Так, світовий попит на молоко зростає на 15 млн. тонн на рік. Це дає можливість розвивати молочне скотарство та переробну промисловість країни.

Вступ України у СОТ передбачає дотримання певних вимог до якості молока та молочних продуктів, які неможливо реалізувати в умовах виробництва молока переважно у підсобних господарствах, тому лише створення привабливого клімату в галузі для крупних агрохолдингів та створення умов для ведення молочного бізнесу в об'єднаних підсобних господарствах дозволить дотримуватись необхідних санітарних норм при виробництві молока, здійснити якісні змінити у структурі молока, що надходить на переробку (підвищити питому вагу молока екстра класу та вищого ґатунку у закупках), збільшити товарність молока тощо.

Збільшити попит на молоко та молочну продукцію в Україні можна буде лише за рахунок підвищення купівельної спроможності населення, оскільки падіння цін на цю продукцію найближчим часом очікувати не можливо. Це викликано тим, що посилення конкуренції на молоко-сировину та світові тенденції зростання попиту на молочні продукти не сприятимуть зниженню ціни виробників молочних продуктів.

Література:

1. http://www.ukrstat.gov.ua/
2. http://www.minagro.gov.ua/
3. http://eizvestia.com/tag/moloko
4. http://news.mail.ru/inworld/ukraina/economics/4516850//
5. http://www.dt.ua/online/articles/74213#article